

ELS PERILLS DE LA MAR I LA GESTIÓ DEL CONFLICTE MARÍTIM A LA CORONA D'ARAGÓ DELS DOS PRIMERS TRASTÀMARA (1410-1458)¹

VÍCTORIA A. BURGUERA I PUIGSERVER²

Lliurat el 9 de juliol de 2021. Acceptat el 31 de gener de 2022.

RESUM

La tesi titulada *Els perills de la mar. Pirateria, captiveri i gestió del conflicte marítim a la Corona d'Aragó (1410-1458)* ofereix un quadre diversificat de la gestió de la pirateria, del cors, de la defensa costanera i del conflicte marítim en general a la Corona d'Aragó de la primera meitat del segle xv. El present article resumeix la seva estructura, la metodologia aplicada, el seu contingut, així com també la seva aportació a la historiografia nacional i internacional que ha abordat aquestes temàtiques amb anterioritat, sobretot a partir dels tres nuclis marítics més importants de la Corona: les ciutats de Barcelona, València i Mallorca.

PARAULES CLAU

Pirateria, cors, captiveri, guerra naval, defensa costanera, navegació.

1. Victòria A. Burguera i Puigserver va defensar la seva tesi doctoral, titulada *Els perills de la mar. Pirateria, captiveri i gestió del conflicte marítim a la Corona d'Aragó (1410-1458)* el 19 de novembre de 2020 a la Universitat de Barcelona. La tesi, dirigida per les doctores Maria Barceló Crespí (Universitat de les Illes Balears) i Roser Salicrú i Lluç (Institució Milà i Fontanals de Recerca en Humanitats – CSIC Barcelona), s'elaborà en el marc del programa de Doctorat en Cultures Medievals de la Universitat de Barcelona i comptà amb el suport de l'ajuda per a la formació de personal investigador de la Conselleria d'Innovació, Recerca i Turisme concedida pel Govern de les Illes Balears i cofinançada pel Fons Social Europeu.

2. victoria.burguera-puigserver@zegk.uni-heidelberg.de

Dangers at Sea and Maritime Conflict Management in the Crown of Aragon of the First Two Trastàmara (1410-1458)

ABSTRACT

The PhD dissertation titled *Dangers at Sea. Piracy, Captivity and Maritime Conflict Management in the Crown of Aragon (1410-1458)* offers a diversified picture of the management of piracy, privateering, coastal defence and maritime conflicts in general in the Crown of Aragon during the first half of the 15th century. This article summarizes its structure, the applied methodology, its content and also its contribution to earlier national and international historiography, investigating these issues mainly based on the history of the three most important maritime centres of the Crown: the cities of Barcelona, Valencia and Majorca.

KEYWORDS

Piracy, privateering, captivity, naval warfare, coastal defence, navigation.

I. EL CORS I LA PIRATERIA A LA CORONA D'ARAGÓ BAIXMEDIEVAL: UN RECORREGUT HISTORIOGRÀFIC

La pirateria, el cors i la violència a la mar, com a factors clau a tenir en compte en qualsevol treball sobre el món marítim, han rebut l'atenció, total o parcial, dels investigadors de la Corona d'Aragó baixmedieval. Han estat objecte tant d'estudis monogràfics com de cas, d'obres de caràcter teòric més general i d'altres centrades en espais geogràfics específics. No han mancat capítols o referències a la depredació a la Mediterrània en treballs sobre les relacions entre el món cristià i l'islàmic, el comerç i les rutes marítimes, la història dels ports i de la marina, el mercat i el tràfic d'esclaus, i un llarg etcètera.

L'aproximació a aquestes qüestions sovint s'ha emprès amb la intenció de destacar la variant disruptiva del desenvolupament normal i ordinari d'altres activitats, com el comerç. Per tant, moltes vegades han quedat relegades a un aspecte complementari d'un altre objecte d'anàlisi prioritària. D'altra banda, tot i l'existència de diversos estudis de cas d'atacs puntuals i de monografies específiques sobre la pirateria i el cors, difícilment la perspectiva d'anàlisi ha

englobat la totalitat dels territoris sota el domini de la Corona. En conseqüència, en moltes ocasions s'ha ofert una visió parcial, circumscrita a un dels regnes o a una de les ciutats que conformaven la confederació catalanoaragonesa.

La mancança d'un treball centrat de manera específica en l'activitat ofensiva i defensiva a les mars i que oferís una visió àmplia, no circumscrita a un sol territori de la Corona, ha estat el motiu principal de l'elaboració de la tesi titulada *Els perills de la mar. Pirateria, captiveri i gestió del conflicte marítim a la Corona d'Aragó (1410-1458)*.³ Una recerca que, no obstant el seu caràcter inèdit i innovador, ha partit d'una base arrelada en tota una tradició historiogràfica dedicada a l'estudi del món marítim catalanoaragonès: la marina comercial i la militar, les activitats mercantils i l'exercici de la guerra naval, l'ofensiva i la defensa de les costes i de l'espai marítim, etc.

El punt de partida dels estudis de la marina militar a la Corona d'Aragó, sobretot en referència a la ciutat de Barcelona, es pot considerar el treball d'Antoni de Capmany i Montpalau (1962, 1787). Arcadi Garcia Sanz, en el seu treball sobre el *Llibre del Consolat de Mar*, ja l'indicà com un dels pocs autors interessats en el tema, en comparació amb els nombrosos estudiosos que, pel contrari, havien prestat atenció al comerç i a la flota mercantil (Colón; Garcia, 2001, p. 204). L'obra de Capmany fou seguida per l'aportació vuitcentista, igualment destacable per la compilació de documents inèdits, de Francesc de Bofarull i Sans sobre l'*Antigua marina catalana* (Bofarull y Sans, 1896).

La publicació de la primera monografia dedicada a la guerra de cors en el Mediterrani dins l'àmbit dels estudis de la Corona d'Aragó es remunta a l'inici del segle xx: el treball d'Andrés Giménez Soler (1911), que cal tenir en compte al costat de l'aportació de Joaquim Miret i Sans (1925) sobre les represàlies a Catalunya. A partir d'aquestes recerques, moltes de les qüestions relatives a la projecció dels diversos territoris a les mars, tant des del punt de vista de les relacions comercials com de l'exercici de la guerra, van ser repeses al «I Congreso Internacional de Historia Mediterránea», celebrat a Palma de Mallorca el 1973. El congrés comptà amb la participació d'historiadors que esdevindrien referents en aquestes temàtiques per part de la historiografia successiva: Claude Carrère,

3. La tesi s'ha desenvolupat en el marc dels projectes de recerca «Tripulacions, armaments, construcció naval i navegació a la Mediterrània medieval» (MINECO HAR2013-48433-C2-1-P) i «Moviment i mobilitat a la Mediterrània medieval. Persones, termes i conceptes» (PGC2018-094502-B-I00), tots dos dirigits per la Dra. Roser Salicrú i Lluç.

Charles-Emmanuel Dufourcq, Charles Verlinden, Michel Mollat du Jourdin, Franco Martignone, Álvaro Santamaría Arández, Maria Teresa Ferrer i Mallol, etc.⁴ Pocs anys després, a San Francisco, el «XV Colloque International Maritime. Course et piraterie» establí ulteriors punts de referència en la matèria, sobretot pel que fa a l'època moderna, amb intervencions del mateix Michel Mollat du Jourdin, Michel Fontenay i Alberto Tenenti, entre d'altres.⁵

La guerra de cors i la pirateria han acabat esdevenint, també, dos dels principals temes de recerca del Departament d'Estudis Medievals de la Institució Milà i Fontanals de Recerca en Humanitats del CSIC a Barcelona, com a expressió de les relacions marítimes entre cristians i musulmans i també pels seus lligams amb el fenomen de l'esclavitud. Els historiadors del Grup de Recerca Consolidat per la Generalitat de Catalunya «La Corona catalanoaragonesa, l'islam i el món mediterrani» (CAIMMed), dirigit inicialment per Maria Teresa Ferrer i Mallol, han representat un veritable motor dels estudis sobre aquestes temàtiques en àmbit catalanoaragonès.⁶

Aquestes línies de recerca han estat continuades per María Dolores López Pérez i Roser Salicrú i Lluç. La primera ha focalitzat els seus estudis en les relacions entre la Corona d'Aragó i el Magreb des d'una doble perspectiva: comercial i mercantil, d'una banda, i ofensiva, bèl·lica o corsària, de l'altra. Aquests últims treballs representen els antecedents dels fenòmens analitzats a la tesi, ja que es basen en gran part en documentació del regne de Mallorca i

4. Les actes d'aquest congrés van ser publicades tant en el volum *La península Ibérica y el Mediterráneo centrooccidental (siglos XII-XV): Actas del I Congreso Internacional de Historia Mediterránea: Palma de Mallorca, 17-22 de diciembre de 1973*, Barcelona, Departamento de Estudios Medievales. C.S.I.C., com en el número 10 de l'*Anuario de Estudios Medievales* (1980). Les consideracions principals van ser, a més, resumides a CIULLI; DE ANGELIS i CHIAPPA MAURI, 1974.

5. Les actes del congrés van ser publicades a París el 1975, però la contribució específica de Fontenay i Tenenti va tornar a ser publicada posteriorment a la *Revue d'histoire maritime* (FONTENAY; TENENTI, 2006).

6. La contribució de Ferrer i Mallol a la historiografia de la Corona d'Aragó baixmedieval és immensa, sobretot pel que fa a la seva expansió en el Mediterrani, l'activitat corsària i la pirateria, el fenomen del captiveri i les relacions de frontera. Per qüestions d'espai, em limito a destacar algunes de les seves majors contribucions a l'estudi de la pirateria i de la guerra de cors (FERRER i MALLOL, 2006, 2005a, 2005b, 2003, 2000, 1985), si bé es pot trobar la seva producció historiogràfica completa a la necrològica publicada a l'*Anuario de Estudios Medievales* (SALICRÚ; VELA, 2017). De la mateixa institució, són destacables els estudis de Manuel Sánchez Martínez (1988) sobre la pirateria nassarita, així com les diverses aportacions de Josefina Mutgé i Vives (2008, 2006, 2005, 1996-1997) respecte a actes de pirateria i represàlies.

en una cronologia anterior al 1410 (López Pérez, 2013, 1995, 1991, 1990). Pel que fa a Roser Salicrú i Lluch (una de les directores de la tesi), successora de Ferrer i Mallol al capdavant del grup de recerca CAIMMed, les seves obres s'han centrat en les relacions —comercials, diplomàtiques, militars— entre el món cristià catalanoaragonès i el musulmà, sobretot granadí. També en el fenomen de l'esclavitud i la captivitat conseqüència de la pirateria i, en general, sobre la presència catalana en l'espai marítim mediterrani.⁷

Els estudis conduïts a l'entorn de la Institució Milà i Fontanals han tendit a proporcionar una visió de les temàtiques marítimes en el conjunt de la Corona d'Aragó. S'han basat en fonts i recerques sobre el principat de Catalunya i els regnes de València i de Mallorca i, en menor mesura, han pres també en consideració els regnes de Sardenya i Sicília, així com el comtat del Rosselló. La tesi aquí resumida, dedicada a l'estudi de la pirateria i de la gestió del conflicte marítim, ha seguit aquesta mateixa orientació i metodologia, atenta a les dinàmiques presents en el conjunt de les costes ibèriques catalanoaragoneses, però a partir d'una base documental principalment mallorquina.

Pel que fa a la història de la pirateria a la baixa edat mitjana dins l'àmbit catalanobarcelonès, a més de la citada historiografia, és destacable la monografia d'Anna Unali (1986) sobre mariners, pirates i corsaris catalans, així com altres estudis sobre la vida marítima catalana que contenen importants referències a aquestes activitats. És el cas de les obres de Claude Carrère (1977, p. 270-289) pel que fa a la ciutat de Barcelona i de Mario del Treppo (1976, p. 329-429) en referència als mercaders catalans, a més a més dels més recents estudis de Damien Coulon (2013, p. 234-249) sobre el comerç de Barcelona amb l'Orient mediterrani i d'Elena Maccioni (2019) sobre el Consolat de Mar d'aquella mateixa ciutat.

En referència al regne de València i la seva capital, un seguit d'obres publicades en les últimes dècades del segle xx han contribuït al coneixement de la conflictivitat marítima baixmedieval en aquells territoris. Entre aquestes, s'han de mencionar les de Jacqueline Guiral-Hadziioussif (1989, p. 137-187; 1980*a*; 1980*b*) sobre el port de València i la seva activitat comercial i corsària. També els treballs

7. Els darrers llibres que ha editat recullen les últimes novetats historiogràfiques sobre les línies de recerca de CAIMMed (CIFUENTES I COMAMALA; SALICRÚ I LLUCH; VILADRICH I GRAU, 2015; BADIA; CIFUENTES; SALICRÚ I LLUCH, 2019; SALICRÚ I LLUCH, 2019). A més, de manera específica sobre la conflictivitat marítima i el captiveri, són destacables diversos dels seus treballs: SALICRÚ I LLUCH 2018, 2013, 2006*a*, 1994.

de José Hinojosa Montalvo (2004, 1988, 1979, 1975) pel que fa a les relacions mercantils del regne, en especial amb els territoris islàmics, i a les activitats pirates i corsàries practicades tant a la ciutat com en els petits nuclis del sud del regne. Però, sobretot, són destacables els estudis d'Andrés Díaz Borrás, autor de diverses monografies sobre la pirateria, el cors i la captivitat a la ciutat de València entre els segles XIV i XV.⁸ Els resultats de les seves recerques han estat de gran utilitat per a la confrontació dels fenòmens identificats per ell a València amb els obtinguts de la recerca per a la tesi, a partir, principalment, de les fonts del regne de Mallorca.

Dins l'àmbit valencià, mereixen igualment un esment les contribucions en el camp de José V. Cabezuelo Pliego (2015) i Leonardo Soler Milla (2010*a*, 2010*b*), sobretot pel que fa a la zona més meridional del regne de València en el segle XIV (Crespo Amat; Soler Milla, 2018, p. 74-84; Cabezuelo Pliego; Soler Milla, 2006, p. 145-149). Finalment, des d'una perspectiva més dirigida cap a la història del comerç i de la navegació, a tenir en compte en qualsevol estudi sobre el conflicte marítim, s'han de destacar els treballs de David Igual Luis (2019, 2018, 2014, 2013, 2004).⁹

Pel que fa al regne de Mallorca baixmedieval, els fenòmens de la pirateria, el cors i el captiveri han gaudit de menys atenció per part dels investigadors, motiu pel qual es decidí focalitzar l'anàlisi i centrar la base documental de la tesi en aquell territori. Els estudis sobre el vessant marítim de l'illa de Mallorca a la baixa edat mitjana van ser empresos durant la postguerra pels historiadors Francisco Sevillano Colom i Álvaro Santamaría Arández. Mentre que el primer se centrà en l'estudi del port de la ciutat i del col·lectiu dels mercaders i mariners (Sevillano Colom, 1970; Sevillano Colom; Pou Muntaner, 1974), el segon va ser l'autor de grans obres de caràcter general sobre la història de la Mallorca —i també de la València— medieval (Santamaría Arández, 1990, 1966, 1955) que, d'una manera més o menys profunda, analitzaren les temàtiques en qüestió.

8. A partir de la seva tesi doctoral de 1987, i en col·laboració amb el grup CAIMMed, ha publicat almenys tres monografies de referència sobre la pirateria i el captiveri a València (DÍAZ BORRÁS, 2002, 2001, 1993), a més de nombrosos articles i contribucions en obres col·lectives: entre d'altres, DÍAZ BORRÁS, 2019, 2003, 1997, 1996, 1990, 1989.

9. De fet, l'enfocament institucional que ha definit l'estructura de la tesi, configurada a partir de la intervenció en el terreny marítim de diverses institucions dotades de capacitats d'intervenció a les mars (la monarquia, les ciutats, la Diputació del General de Catalunya i les corporacions de mercaders a Barcelona i a Mallorca) es deu a un dels seus treballs (IGUAL LUIS, 2016).

A aquests historiadors es deuen els primers estudis parcials sobre la marina armada mallorquina, basats en l'anàlisi de les patents de cors, dels salconduits expedits a embarcacions, dels avisos sobre l'arribada de naus enemigues i de l'adopció de mesures defensives. La recerca sobre la guerra de cors a la Mallorca medieval seria represa als anys noranta, quan María Dolores López Pérez (1995, p. 577-843; 1991, 1990) focalitzà la seva investigació en una cronologia que abraçava des de mitjan segle XIV fins a l'inici del segle XV. Amb tot i amb això, les dues úniques monografies existents fins ara sobre l'activitat corsària a Mallorca se centren en l'època moderna: el llibre de Gonçal López Nadal (1986) i la tesi doctoral inèdita d'Andreu Seguí Beltrán (2018).¹⁰

Dins del medievalisme mallorquí, després de Sevillano Colom i Santamaría Arández, aquestes temàtiques gaudirien de menys atenció i interès en comparació amb l'estudi de l'activitat i la marina comercial. El paper de l'illa com a centre mercantil i nàutic de primera importància dins del context del Mediterrani occidental ha estat ressaltat per estudis centrats tant en el segle XIV (a mode d'exemple, Orlandi, 2008; Ortega Villoslada, 2006, 2008*a*, 2008*b*; Abulafia, 1996; Riera Melis, 1986) com en la quinzena centúria (Houssaye Michienzi, 2013, 2014; Morro Veny, 2009; Salicrú i Lluch, 2001; Vaquer Bennàssar, 2001; Macaire, 1986).

A més a més, la història local dels diversos nuclis costaners de l'illa ha aportat notícies i dades útils per a l'estudi dels atacs de pirates i corsaris. De la mateixa manera, cal tenir en compte també els treballs que historiadors com Pau Cateura Bennàssar (2000, 1996), Jaume Sastre Moll (1980), Gabriel Ensenyat Pujol (2019) i, sobretot, Maria Barceló Crespi (2019*a*, 2019*b*, 2012, 2010, 2007) han dedicat a les dinàmiques marítimes, bèl·liques i comercials, del regne de Mallorca. Els seus diversos i importants estudis els converteixen en autors de referència per a qualsevol investigació sobre la Mallorca baixmedieval. Finalment, sobre la jurisdicció marítima i el Consolat de Mar en el mateix regne, és important assenyalar els treballs d'història del dret de Román Piña Homs (1985) i Antonio Planas Rosselló (2018).

10. López Nadal va ser el coordinador de les «VIII Jornades d'Estudis Històrics Locals» organitzades per l'Institut d'Estudis Baleàrics el 1990, dedicades a la guerra de cors i al contraban des del segle XV fins al segle XVIII. Les actes d'aquestes jornades recullen contribucions importants sobre aquests fenòmens en època tardomedieval, i no només referents a l'arxipèlag.

Totes aquestes obres han conformat la guia i han instaurat els fonaments per definir l'estat de la qüestió i per dibuixar els elements de context de la recerca per a la tesi doctoral.

2. ELS PERILLS DE LA MAR. PIRATERIA, CAPTIVERI I GESTIÓ DEL CONFLICTE MARÍTIM A LA CORONA D'ARAGÓ (1410-1458): LA JUSTIFICACIÓ DE L'ESTUDI

La tesi analitza la conflictivitat marítima a les mars de la Corona d'Aragó en l'arc cronològic comprès entre el 1410 i el 1458, és a dir, de la mort de l'últim rei de la casa de Barcelona, Martí l'Humà, a la mort del segon rei de la dinastia Trastàmara, Alfons el Magnànim. Des de la base d'una diversificada visió institucional, l'estudi aborda els fenòmens de la pirateria, el cors, els armaments ofensius, l'organització de la defensa i les seves relacions amb la situació política i diplomàtica de cada moment. Se centra, a més, en el fenomen del captiveri com una de les conseqüències directes de la pugna entre musulmans i cristians a les mars.

La recerca omple el buit existent en la historiografia mallorquina pel que fa a treballs específicament dedicats al conflicte marítim a la baixa edat mitjana i proposa un discurs interpretatiu que inclou també el principat de Catalunya i el regne de València, seus de les tres ciutats marítimes més importants i influents de la Corona: Barcelona, València i Mallorca. Amb aquest objectiu, la base documental escollida ha estat principalment d'origen mallorquí, a partir de registres fiscals, judicials i de correspondència, del governador, del procurador reial i de les autoritats municipals: els jurats i el consell. La informació extreta d'aquestes fonts ha estat comparada i complementada amb les de les ciutats de Barcelona i València, a través de la documentació conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i a l'Arxiu Municipal de València, i per mitjà de la informació obtinguda de la bibliografia a l'abast, molt més nombrosa per a aquests dos nuclis.

L'obligada consulta d'un arxiu tan important com el de la Corona d'Aragó per a qualsevol estudi centrat en l'època medieval, no només referent als territoris que integraven la confederació, sinó per a tot el món ibèric i mediterrani, s'ha saldat amb la consulta de diverses sèries documentals. Tot i que no s'han pogut buidar sistemàticament, s'han fet amplis sondejos tant als registres de Cancelleria (*Marcharum, Maioricarum, Commune, Sententiarum...*), com als de la

Batllia General de Catalunya. Tanmateix, un dels aspectes innovadors de la tesi ha estat que aquests registres no han conformat la base de la recerca, com en altres treballs anteriors dedicats a la guerra marítima. L'enfocament de la investigació a partir de la visió centralitzada de la monarquia, a través dels registres de la Cancelleria Reial, s'ha substituït pel punt de vista trifocal dels tres nuclis marítics més importants de la Corona, donant un pes específic al regne de Mallorca, potser el més perifèric dels tres i el més influït pel seu vessant marítim.

D'altra banda, com en qualsevol recerca històrica, la tipologia de les fonts consultades ha estat un dels factors que més ha condicionat la visió dels esdeveniments sotmesos a anàlisi.

D'entre les fonts més utilitzades per abordar la temàtica de la pirateria i del cors, les de naturalesa judicial han permès indagar sobre els actes de pirateria pròpiament dits, aquells casos considerats fora de la llei i, per tant, dignes de ser castigats. Els albiraments de naus des de la costa han aportat, en canvi, un punt de vista divers, que podríem definir com a «defensiu», ja que alertaven de la presència de naus considerades enemigues, de les quals s'esperava un comportament hostil. Aquests darrers documents, d'origen municipal, mostren episodis de la guerra de cors promoguda per les potències enemigues de cada conjuntura, fàcilment confusibles amb actes de pirateria. Finalment, l'emissió de patents de cors i les vendes de botins, presents en els registres comptables dels oficials encarregats de les finances reials, així com els protocols notariais que testimoniaven la constitució de societats corsàries, han contribuït al coneixement de l'ofensiva duta a terme per part d'armadors privats des de les costes de la Corona.

La tesi ha pres en consideració aquestes tres perspectives d'anàlisi per descriure el conflicte marítim des d'un doble punt de vista: defensiu (per mitjà dels atacs percebuts com una amenaça) i ofensiu (gràcies a l'estudi de l'acció dels corsaris de l'illa de Mallorca, tant a través de les seves iniciatives autònomes com d'aquelles en les quals col·laboraren amb patrons d'altres nacionalitats, amb el suport, o sense, de les autoritats locals). L'objectiu ha estat valorar l'efectiva consistència de l'amenaça marítima, la seva percepció per part dels governants i de les institucions dotades de poders de decisió a les mars, i els mitjans emprats per prevenir-la i combatre-la.

La cronologia objecte d'estudi (1410-1458) no ha estat una elecció casual. A partir del 1410 es considera extingida la dinastia de la casa de Barcelona al tron de la Corona d'Aragó i es dona pas, dos anys després, a la dinastia castellana

dels Trastàmara. El 1410 és també la data *ad quem* dels estudis existents fins al moment sobre la guerra de cors i la pirateria al regne de Mallorca medieval, fenòmens l'anàlisi dels quals es reprèn ja per a la fi del segle xv, per a un context del tot divers al precedent.

Per una altra banda, Alfons el Magnànim mor el juny de 1458 a Nàpols, havent conclòs el període de màxima expansió territorial de la Corona d'Aragó. Mor pocs anys després de la fita de 1453, que convencionalment i a nivell supranacional divideix el món medieval del modern. En els estudis d'història marítima, potser aquella data, dotada d'un gran valor simbòlic, troba una de les seves principals representacions. La caiguda de Constantinoble a mans de l'Imperi otomà marca l'inici del camí cap a la seva consolidació com a gran potència marítima i del ressò de la seva influència a les costes del Mediterrani occidental, en un procés estès al llarg del final de la quinzena centúria i l'inici de la setzena. L'emergència d'aquesta nova potència islàmica significa l'obertura d'una època de canvis en la concepció de l'enemic i en la mateixa guerra naval al ponent mediterrani. L'Imperi otomà i els seus estats satèl·lit faran gala d'una força ofensiva i d'una agressivitat en la lluita marítima concebuda fins aleshores només per part de grans potències cristianes de l'altura de les repúbliques de Gènova, Venècia o de la mateixa Corona d'Aragó. No obstant l'experiència de capitans, corsaris i mariners catalanoaragonesos en la lluita contra els corsaris magrebins i granadins i, des de feia més pocs anys, també contra els mateixos turcs i mamelucs en aigües de l'Egeu, l'arribada de la influència otomana a les costes occidentals obligarà durant els primers temps de l'edat moderna a reforçar els sistemes defensius i a canviar les mateixes iniciatives ofensives.

Aquests canvis que podríem considerar «externs» estan vinculats a d'altres de caràcter «intern», no només en el context de la Corona d'Aragó, sinó de manera estructural en la major part de les senyories occidentals, a nivell institucional, jurídic i de govern. En l'exercici del poder a la baixa edat mitjana (i, concretament, en el terreny marítim), la compartimentació d'àmbits d'acció entre la monarquia, els diputats de les Corts, les mateixes ciutats, les corporacions de mercaders, etc., aniria disminuint gradualment al llarg de la quinzena centúria a favor de la concentració de poder en la institució regia. Es restringirien, per tant, els marges d'intervenció de les ciutats i d'altres institucions intervinents en la vida pública. Aquest fenomen, ja evidenciat a la ciutat de València pel que fa als dirigents municipals (Igual Luis, 2016, p. 228; Díaz Borrás, 1997, p. 373-374), permet diferenciar al doble nivell indicat, intern i extern, la cronologia objecte d'aquesta tesi del

moment successiu. I, al mateix temps, justifica l'estructura del treball, basada en la descripció de la relació entre les diverses institucions i el món marítim a diverses escales, característica de la particular conjuntura estudiada.

L'enquadrament de la tesi específicament en aquells anys permet, aleshores, aprofundir en el coneixement de la gestió marítima a la Corona d'Aragó en els darrers temps de la seva expressió més «medieval», «pactista» i «diversificada», en un món amb l'impacte turc encara per descobrir.

3. L'ESTRUCTURA D'UNA RECERCA BASADA EN L'ESTUDI DE LA CONFLICTIVITAT MARÍTIMA A LA CORONA D'ARAGÓ BAIXMEDIEVAL

A la tesi, els principals objectius de la recerca s'articulen a l'entorn de quatre grans parts que, al mateix temps, integren quinze capítols. La primera part, de caràcter introductori, reconstrueix els orígens de la relació entre diverses institucions dotades de poders de decisió en afers marítims i l'exercici bèl·lic a les mars: la del rei, a través del control dels armaments privats i de la seva flota pròpia, comandada per l'almirall; la de les principals ciutats marítimes; i, successivament, la de les diputacions del General i la de les corporacions de mercaders.

Un primer contacte amb la documentació dels arxius de les ciutats de Barcelona, València i Mallorca mostrava una realitat molt complexa, en la qual intervenien tant les autoritats municipals com les reials, amb l'acció i la presència de naus de diversa propietat: privada, del monarca, de les ciutats o d'institucions com la Diputació del General. La comparació de fonts de diversa tipologia i procedència geogràfica posava de manifest gran dificultat per reduir l'ús de la informació al mer registre d'atacs; també per simplificar la definició dels protagonistes de les accions violentes a les mars com pirates o corsaris, amics o enemics. El que desprenia la documentació era la imbricació d'un conglomerat d'interessos (ciutadans, reials, personals), personatges (armadors privats que actuaven per compte propi; d'altres que executaven ordres institucionals; oficials reials que protegien interessos privats), embarcacions (reials, ciutadanes, privades, no sempre fàcils d'identificar en la documentació), etc. Davant d'aquesta complexitat, per intentar fugir d'ambigüitats i imprecisions, més que prestar atenció solament a la classificació dels actes violents i a qüestions merament terminològiques, es decidí decantar la recerca cap a l'estudi de la gestió del conflicte marítim en general.

D'aquesta manera, l'objectiu de la primera part de la tesi passà a ser aprofundir en l'àmbit d'acció de cadascuna de les institucions intervinents en la gestió de les activitats i de la conflictivitat marítima. No es podia emprendre l'estudi de la percepció de l'amenaça que provenia de les mars i de les mesures adoptades per contrastar-la sense abans tenir clares les competències dels diversos actors en joc. Per això, el primer bloc de la tesi es dedica a reconstruir la intervenció institucional a les mars de la Corona d'Aragó, a descriure els objectius i les funcions dels poders detentors de naus i promotors d'iniciatives bèl·liques que apareixen en la documentació, i a respondre a qüestions com de qui depenia l'autorització de l'exercici de la guerra de cors i quin era el rol de les armades ciutadanes. Calia esbrinar si, a més dels importants centres urbans, altres organismes participaven en l'ofensiva marítima i de quina manera ho feien. Tot i que la investigació desenvolupada en aquest apartat és de caràcter general, essencialment basada en fonts editades i en bibliografia, ha introduït l'estructura, conformat l'esquelet i definit els fonaments de la recerca documental posterior.¹¹

El segon apartat emprèn l'anàlisi de les funcions i de la composició de la flota règia i de les ciutats, tot prestant una particular atenció a la participació de capitals privats. Així mateix, dins de les competències pròpies de les armades ciutadanes, estudia la percepció de les amenaces a les costes mallorquines i les diverses respostes que reberen en funció del tipus d'enemic, de la conjuntura política i dels mitjans a l'abast. Per fer-ho possible, aquesta segona part recull i analitza les notícies referents a conflictes marítics contingudes en fonts d'origen municipal, de la governació i de la procuració reial (atacs, advertències, alarmes, guerres, enemistats, represàlies, venjances, etc.). En segon lloc, identifica i categoritza les diverses tipologies d'enfrontaments, amb l'objectiu de descobrir les tendències predominants. I, en definitiva, estudia les relacions de les autoritats municipals —a València i a Barcelona— i reials —a Mallorca— amb el món marítim: el seu rol en la gestió i el control de les activitats ofensives i defensives a les mars, així com els efectes de les relacions diplomàtiques sobre

11. Aquesta estructura pretén seguir les tendències historiogràfiques més recents pel que fa als conflictes marítics, que han posat una particular atenció a la gestió institucional (SICKING; WIJIFFELS, 2020; SICKING, 2018, 2017) i és també deutora de l'enfocament proporcionat tant pel ja esmentat article de David Igual Luis (2016) sobre les institucions de la Corona d'Aragó en la navegació mediterrània del segle xv, com també pel recent llibre d'Elena Maccioni (2019) sobre el Consolat de Mar de Barcelona.

els nivells de conflictivitat. La recerca s'interroga sobre les embarcacions que integraren cadascuna de les flotes; les seves funcions i els motius pels quals varen ser armades; quines foren i a què varen respondre les mobilitzacions de l'època; si existí una evolució de la presència i dels objectius de les diverses armades en el període estudiat, i quines foren les majors conseqüències del seu desplegament.

Un dels principals efectes col·laterals de l'activitat bèl·lica a les mars fou l'activació dels mecanismes de defensa. La qüestió defensiva és intrínseca a l'estudi de la gestió dels conflictes i de l'amenaça marítima des del moment en què els projectes d'armament de naus eren per ells mateixos una resposta defensiva-ofensiva a un enemic o a un determinat perill. En referència a aquesta qüestió, a la segona part de la tesi s'han analitzat també quines notícies, naus o persones foren realment capaces d'activar la defensa; quines embarcacions s'armaren en els diversos casos i amb quins mitjans, i si hi va haver una veritable simbiosi de forces institucionals i privades per contenir la pirateria. L'estudi no ha abordat, en aquesta ocasió, els sistemes defensius «terrestres», que haurien inclòs la col·locació de talaies, el desplegament dels circuits d'informació i la constitució d'espais adequats per a la vigilància. Arran de les dimensions de la recerca i de la gran quantitat d'informació a l'abast, només ha estat possible prendre en consideració les respostes defensives situades en el mateix espai marítim.

La tercera part de la tesi està dedicada a l'estudi de l'activitat corsària a Mallorca, territori on ha estat possible elaborar una anàlisi sistemàtica tant de les persones que reberen el permís de l'autoritat reial per exercir el cors com de les que decidiren vendre el resultat de les seves incursions a l'illa. Així, ha estat possible resseguir l'evolució del cors durant les diverses conjuntures polítiques viscudes en els anys estudiats: la variació en els objectius de les empreses corsàries, els mitjans a l'abast, les persones implicades, les embarcacions emprades, els resultats obtinguts, etc. Els canvis en la inversió de capital privat en l'empresa corsària responen, efectivament, a la modificació del context polític i a les exigències de l'exercici bèl·lic de cada conjuntura, com ja apuntaren Henri Bresc per al context sicilià i Pinuccia Simbula per al sard (BRESK, 1990; 1986, p. 340; 1980; SIMBULA, 1993, p. 128). L'escassetesa i la fragmentació de les fonts corresponents a la concessió de patents de cors i a la recaptació de l'impost corsari pertanyent al rei no sempre han permès en altres ciutats i indrets un estudi que ha trobat en la ciutat de Mallorca una expressió privilegiada. És per això que ha estat mereixedor de tot un apartat de la tesi, com a recerca d'interès més enllà de la història mateixa de l'illa.

Finalment, la quarta i darrera part de la tesi aborda l'estudi de la captivitat com a conseqüència de la pirateria. De manera específica, analitza els mitjans per a la redempció de captius en relació amb el binomi econòmic captura-rescat i el doble ús i rèdit de les preses humanes entre cristians i musulmans. La captivitat és un fenomen sistèmic, que podria constituir, per ell sol, un objecte d'anàlisi global. És, però, igualment, una de les principals conseqüències de la guerra marítima, i no només d'aquella empresa per embarcacions finançades amb capital privat. Com és ben sabut, el captiveri va ser part integrant de les escomeses de natura confessional al Mediterrani, és a dir, d'aquelles empreses entre individus de diversa religió, immersos en l'exercici d'una «guerra justa» que estipulava la legítima reducció a l'esclavitud dels presoners capturats en aquest tipus d'incursions.¹² El captiu, com a resultat del conflicte entre cristians i musulmans, es convertí en un objecte d'especulació econòmica. Els processos de redempció representaren una contribució més a l'explotació econòmica de les preses humanes, de vegades com a negoci complementari a les mateixes empreses corsàries o a altres activitats marítimes, com el comerç.

D'acord amb aquestes màximes, els objectius específics de la recerca en aquest apartat s'han articulats en dues direccions. En primer lloc, a esbrinar les possibilitats d'elaborar càlculs de persones preses a partir del volum de víctimes obtingudes a les ràtzies, tant musulmanes com cristianes, i a comprovar si aquestes constituïren efectivament una part neuràlgica de l'enfrontament entre individus de religió diversa. En segon lloc, i tenint en compte els processos inversos, és a dir, els que fan referència al rescat, a descobrir si existiren i quines foren les vies de retorn més utilitzades (tant per part cristiana com per part musulmana), quins agents hi intervingueren, quina participació tingueren les autoritats —ciutadanes, reials— en els processos d'alliberació, i si existí un veritable aprofitament econòmic «circular» del captiu, entre la venda i el rescat.

El captiveri és, a la vegada, inseparable del fenomen de l'esclavitud, encara que afecti només una part dels esclaus existents en territori cristià, arribats a

12. Els orígens de la desviació de les pràctiques esclavistes cap als «enemics de la fe» es remunten als segles X-XI (ARMENTEROS MARTÍNEZ, 2015, p. 55-56; TORRÓ, 2008, p. 436). La preconcebuda relació hostil, en el pla teòric, entre potències islàmiques i cristianes sempre que un tractat de pau o una treva puntual no marqués el contrari (DUFOURCO, 1980, p. 210-211) justificava que les víctimes d'aquests enfrontaments fossin considerades «de bona guerra», és a dir, el resultat d'una guerra justa i, per tant, esclavitzables. Aquest vessant econòmic es convertí, en ocasions, en l'única mostra de la considerada enemistat entre el món cristià i l'islàmic.

través de diverses vies. La temàtica ofereix múltiples possibilitats d'anàlisi, que van des del rol i la integració dels captius en les societats d'acollida fins a les diverses modalitats d'aprofitament econòmic d'aquests. Són qüestions que, en tant que ja han estat abordades per altres historiadors,¹³ no han format part dels objectius de la tesi. Aquesta s'ha orientat més cap a l'estudi de la relació específica entre la captivitat i la vida marítima, que afectava el moment de la captura i del rescat dels captius, l'inici i la fi de la seva etapa de captiveri.

A través de la confrontació de la informació extreta de les vendes dels botins corsaris a Mallorca, en el tercer bloc de la tesi, amb la de l'abonament dels drets de sortida de musulmans captius de l'illa, en el quart bloc, ha estat possible fer una comparació i avançar un cert càlcul de mínims del nombre de musulmans que arribaren i abandonaren l'illa en condició d'esclaus durant uns mateixos anys. De nou es tracta d'uns resultats inèdits, basats en unes xifres que en altres territoris i indrets serien impossibles de calcular a causa de la pèrdua o de la inexistència de fonts anàlogues a les mallorquines. Altres resultats s'han pogut obtenir gràcies a la comparació entre les embarcacions armades per a les expedicions del Magnànim de conquesta del regne de Nàpols, en la segona part de la tesi, i les encarregades del trasllat de musulmans en vies d'alliberació des de Mallorca cap al Magreb, en la quarta part. La coincidència d'uns mateixos combois en totes dues activitats ha posat de manifest una variable més a tenir en consideració pel que fa a l'ús i l'aprofitament dels armaments de galeres a l'època.

4. A MODE DE CLOENDA

En definitiva, l'exercici de la guerra de cors, de la pirateria i de la mateixa guerra marítima, com a parts d'un mateix prisma triangular, representaren unes activitats econòmiques, fortament influïdes per les decisions polítiques i els

13. L'ús i la rendibilitat econòmica dels captius han estat objecte de treballs en cadascuna de les ciutats sotmeses a anàlisi, que complementen la informació aportada per la tesi. Pel que fa a la Barcelona medieval, s'han d'esmentar els estudis d'Ivan ARMENTEROS MARTÍNEZ (2015, p. 323-347) i Roser SALICRÚ I LLUCH (2006b); els de Debra Blumenthal (2009) i Francisco Javier Marzal Palacios per a la València tardomedieval (2006, p. 581-895); i els d'Antoni Mas i Forners, Ricard Soto Company i Gabriel Jover Avellà respecte al paper dels esclaus en el sistema productiu mallorquí (JOVER-AVELLÀ; MAS-FORNERS; SOTO-COMPANY *et al.*, 2018; MAS I FORNERS, 2012; MAS FORNERS; SOTO COMPANYY; JOVER AVELLÀ *et al.*, 2011).

ritmes de la diplomàcia internacional que, com a conseqüència, comportaren importants repercussions socials.

La tesi analitza el funcionament i els efectes de la conflictivitat marítima a través de la intervenció de diversos òrgans de poder i des d'un triple punt de vista —institucional, econòmic i social— del fenomen. Els resultats de la recerca demostren la inevitable implicació de diverses forces, institucionals i privades, en el conflicte bèl·lic i la seva ressonància en pràcticament tots els camps de la vida marítima catalanoaragonesa. Aquesta convergència de forces és un reflex de la complexitat i de la varietat d'escenaris possibles en l'estudi de la conflictivitat marítima, sovint entesa com a conseqüència d'una problemàtica interna i altres vegades com a expressió d'una competició externa. Només a través de la combinació d'aquesta doble visió, interna i externa, s'han pogut comprendre els efectes causats pels atacs navals tant a les poblacions costaneres com en l'exercici de la guerra marítima, i en el joc polític entre potències competidores per l'hegemonia en el Mediterrani.

Els mecanismes adoptats, les actituds empreses i les decisions conjunturals aplicades a les mars durant el regnat dels dos primers Trastàmara són representatives d'una realitat política, administrativa i conceptual que estava a punt de desaparèixer. Però, això no obstant, establiren precedents importants per a futures intervencions en la sempre convulsa àrea geopolítica mediterrània.

BIBLIOGRAFIA

- ABULAFIA, David (1996). *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca* [traducció de l'original anglès *A Mediterranean Emporium* (1994)]. Barcelona: Omega.
- ARMENTEROS MARTÍNEZ, Iván (2016). «Los orígenes de un nuevo modelo: cómo la llegada del islam transformó las prácticas esclavistas en la Europa de los siglos VIII-XIII». *Archivo Storico Italiano*, núm. 174/1, p. 3-29.
- (2015). *Lesclavitud a la Barcelona del Renaixement (1479-1516): un port mediterrani sota la influència del primer tràfic negrer*. Barcelona-Lleida: Fundació Noguera - Pagès.
- BADIA, Lola; CIFUENTES, Lluís, i SALICRÚ I LLUCH, Roser [eds.] (2019). *La vida marítima a la Mediterrània medieval. Fonts històriques i literàries*. Barcelona: Museu Marítim de Barcelona - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- BARCELÓ CRESPI, Maria; ENSENYAT PUJOL, Gabriel (2019). *Flandes i la Mallorca medieval a través dels Pont*. Palma: Documenta Balear.
- BARCELÓ CRESPI, Maria. «Dades diverses de la relació entre el regne de Mallorca i el nord d'Àfrica durant els anys de transició a la Modernitat». A: LÓPEZ NADAL, Gonçal; SEGUÍ BELTRÁN, Andreu [eds.] (2019). *La Barbaria i les Balears. Les relacions entre Tunis i l'arxipèlag al llarg de la història. XXXI Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 213-237.
- (2012). *El raval de mar de la ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)*. Palma: Lleonard Muntaner.
- «El reino de Mallorca, una encrucijada en el Mediterráneo occidental (siglos XIII-XV)». A: FÁBREGAS GARCÍA, Adela [ed.] (2010). *Islas y sistemas de navegación durante las edades media y moderna*. Granada: Alhulia, p. 21-57.
- «La ciudad de Mallorca y su proyección en el Mediterráneo occidental (siglos XIII-XV)». A: ARÍZAGA BOLUMBURU, Beatriz; SOLÓRZANO TELECHEA, Jesús Ángel [eds.] (2007). *La ciudad medieval y su influencia territorial*. Logronyo: Instituto de Estudios Riojanos, p. 111-136.
- BLUMENTHAL, Debra (2009). *Enemies and Familiars: Slavery and Mastery in Fifteenth-century Valencia*. Ithaca-Londres: Cornell University Press.
- BOFARULL Y SANS, Francisco de (1896). «Antigua marina catalana» A: *Memoorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. València: Librerías «París-Valencia».
- BRESC, Henri. «La course méditerranéenne au miroir sicilien (XII-XV siècles)». A: (1990) *Politique et société en Sicile, XIIe-XVe siècles*. Aldershot, Gran Bretanya: Reprints, Variorum, p. 91-110.
- (1986). *Un monde méditerranéen: économie et société en Sicile: 1300-1450*. Palerm: Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo; Palais Farnèse - École Française de Rome.
- (1980). «Course et piraterie en Sicile (1250-1450)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10, p. 751-757.
- CABEZUELO PLIEGO, José V. (2015). «La guerra en el mar. La campaña marítima castellana de 1359 y la defensa litoral de la Corona de Aragón». *eHumanista: Journal of Iberian Studies*, núm. 7, p. 116-150.
- CABEZUELO PLIEGO, José V.; SOLER MILLA, J. Leonardo. «“Por aquella tierra que está en medio”: violencia y negocio en la frontera meridional valenciana durante el primer tercio del siglo XIV». A: TORO, F.; RODRÍGUEZ, J. [eds.]

- (2006). *VI Estudios de Frontera: población y poblamiento: homenaje a Don Manuel González Jiménez*. Jaén: Diputación Provincial de Jaén, p. 133-150.
- CAPMANY Y DE MONPALAU, Antonio de (1962). *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, reedició de l'obra de 1742-1813, a càrrec d'E. Giralt i Raventós i C. Batlle i Gallart. Barcelona: Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona.
- (1787). *Ordenanzas de las armadas navales de la Corona de Aragón aprobadas por el rey Pedro IV*. Madrid: Imprenta Real.
- CARRÈRE, Claude (1977). *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*. [traducció de l'original francès *Barcelone centre économique à l'époque des difficultés. 1380-1462* (1967) d'Hermínia Grau de Duran]. Barcelona: Curial.
- CATEURA BENNÀSSER, Pau (2000). «Mundos mediterráneos: el reino de Mallorca y el sultanato mameluco (siglos XIII-XV)». *Espacio Tiempo y Forma. Serie III, Historia Medieval*, núm. 13, p. 85-101.
- (1996). «Obras públicas en tiempo de crisis (Mallorca, 1400-1450)». *Mayurqa*, núm. 23, p. 31-42.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís; SALICRÚ I LLUCH, Roser, i VILADRICH I GRAU, M. Mercè [eds.] (2015). *Els catalans a la Mediterrània medieval. Noves fonts, recerques i perspectives*. Roma: Viella.
- CIULLI, Maria Cristina; DE ANGELIS, Laura, i CHIAPPA MAURI, Luisa (1974). «I Congresso Internazionale di Storia Mediterranea (Palma de Mallorca, 17-22 dicembre 1973)». *Nuova Rivista Storica*, núm. 58, p. 157-191.
- COLÓN, Germà; GARCIA, Arcadi (2001). *Llibre del Consolat de Mar: edició del text de la Real de Mallorca, amb les variants de tots els manuscrits coneguts*. Barcelona: Cambra de Comerç de Barcelona.
- (1975). *Course et piraterie. XV Colloque International Maritime (San Francisco, 1975)*. París: Éditions du CNRS.
- COULON, Damien (2013). *Barcelona i el gran comerç d'Orient a l'edat mitjana* [traducció de l'original francès *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge* (2004) d'Antoni Dalmau]. Barcelona: Editorial Base.
- CRESPO AMAT, Carlos; SOLER MILLA, J. Leonardo (2018). «Fronteras marítimas en el Mediterráneo bajomedieval. Incidencias, conflicto y negocio entre la Corona de Aragón y Túnez a partir de un episodio de 2013». *Aragón en la Edad Media*, núm. 29, p. 69-90.
- DEL TREPPO, Mario (1976). *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa* [traducció de l'original italià *I mercanti catalani e l'espansione*

della Corona d'Aragona nel secolo XV (1972), de Jaume Riera i Sans]. Barcelona: Curial.

- DÍAZ BORRÁS, Andrés. «En torno a las fuentes para la historia del mundo marítimo medieval en Valencia: algunas reflexiones y vías de investigación personales». A: SALICRÚ I LLUCH, Roser [ed.] (2019). *Tripulacions i vaixells a la Mediterrània medieval. Fonts i perspectives comparades des de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 75-94.
- (2003). «Carestías frumentarias y guerra naval. El fracaso político de la solidaridad, dentro de la Corona de Aragón, en la crisis valenciana de 1385». *Revista de Historia Naval*, núm. 83, p. 23-53.
- (2002). *El ocaso cuatrocentista de Valencia en el tumultuoso Mediterráneo (1400-1480)*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- (2001). *El miedo en el Mediterráneo: la caridad popular valenciana y la redención de cautivos bajo poder musulmán 1323-1539*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Institución Milá y Fontanals.
- «La legislación valenciana relativa a la guerra del corso durante la Edad Media». A: (1997). *El Mediterráneo: hechos de relevancia histórico-militar y sus repercusiones en España. V Jornadas Nacionales de Historia Militar*. Sevilla: Universidad de Sevilla, p. 353-374.
- «La vigilancia de las rutas marítimas valencianas y la defensa contra la piratería. El caso de la flotilla urbana en 1420». A: CRIADO DEL VAL, Manuel [ed.] (1996). *Caminería Hispánica, II. Caminería histórica. Actas del II Congreso Internacional*. Madrid: AACHE, p. 145-166.
- (1993). *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia. La ofensiva musulmana trecentista y la reacción cristiana*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- (1990). «L'estudi de la pirateria a través dels avistaments costaners. Replegament cristià i setge islàmic a la València de la transició a la modernitat: 1480-1520». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 20, p. 275-295.
- (1989). «La lucha anticorsaria en Valencia durante la Edad Media. El episodio protagonizado por Pere Cabanyelles (1417-1418)». *Revista de Historia Naval*, núm. 24, p. 105-129.
- (1987). «Problemas marítimos de Valencia a fines de la Edad Media: el corso, la piratería y el cautiverio en su incidencia sobre la dinámica económica 1400-1480». Tesi defensada a la Universitat de València.

- DUFOURCQ, Charles Emmanuel (1980). «Chrétien et musulmans durant les derniers siècles du Moyen Âge». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10, p. 207-225.
- ENSENYAT PUJOL, Gabriel. «“Lo primer mariner fou savi mercader”»: Ramon Llull i el món dels mariners». A: BADIA, Lola; CIFUENTES, Lluís, i SALICRÚ I LLUCH, Roser [eds.] (2019). *La vida marítima a la Mediterrània medieval. Fonts històriques i literàries*. Barcelona: Museu Marítim de Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 95-114.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «Curso y piratería entre Mediterráneo y Atlántico en la Baja Edad Media». A: GONZÁLEZ JIMÉNEZ, Manuel [ed.] (2006). *La península Ibérica en el Mediterráneo y el Atlántico siglos XIII-XV*. Cadix: Sociedad Española de Estudios Medievales, p. 256-257.
- «El castigo de los corsarios en el mundo mediterráneo medieval». A: GUIANCE, Ariel; UBIERNA, Pablo [eds.] (2005). *Sociedad y memoria en la Edad Media. Estudios en homenaje a Nilda Guglielmi*. Buenos Aires: Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas - Instituto Multidisciplinario de Historia y Ciencias Humanas, p. 119-126.
- «La defensa marítima catalana contra el cors barbaresc: la reacció després del saqueig de Barenys (1406)». A: FERRER I MALLOL, Maria Teresa; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, i MUTGÉ I VIVES, Josefina [eds.] (2005). *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana*. Barcelona: CSIC, p. 101-134.
- «Incidència del cors en les relacions catalanes amb l'Orient (segles XIII-XV)». A: FERRER I MALLOL, Maria Teresa [ed.] (2003). *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 259-307.
- (2000). *Corsarios castellanos y vascos en el Mediterráneo medieval*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- «La conquesta de Sardenya i la guerra de cors mediterrani». A: CARBONELL, Jordi; MANCONI, Francesco (1985). *Els catalans a Sardenya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 35-40.
- FONTENAY, Michel; TENENTI, Alberto (2006). «Course et piraterie méditerranéennes de la fin du Moyen Âge aux débuts du XIXe siècle». *Revue d'histoire maritime*, núm. 6, p. 173-228.
- GIMÉNEZ SOLER, Andrés (1911). «El corso en el Mediterráneo en los siglos XIV y XV». *Archivo de Investigaciones Históricas*, núm. 2, p. 149-179.

- GUIRAL, Jacqueline (1989). *Valencia, puerto mediterráneo en el siglo XV (1410-1525)* [traducció de l'original francès *Valence, port méditerranéen au XVe siècle (1410-1525)* (1986), de Rafael Aracil Martí]. València: Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- (1980). «Course et piraterie à Valence de 1410 à 1430». *Anuario de Estudios Medievales*, 10, p. 759-760.
- «La piratería, el corso: sus provechos y ganancias en el siglo xv». A: MAS SANTANDREU, Manuel [ed.] (1980). *Nuestra historia*, III. València: Aramo, p. 267-280.
- HINOJOSA MONTALVO, José (2004). *La piratería y el corso en el litoral alicantino a finales de la Edad Media*. Alacant: Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- «Armamento de naves y comercio con el reino de Granada a principios del siglo xv». A: CABRERA, Emilio [ed.] (1988). *Actas del V Coloquio Internacional de Historia Mediterránea de Andalucía*. Còrdova: Diputación provincial, p. 643-658.
- «Tácticas de apresamiento de cautivos y su distribución en el mercado valenciano (1410-1434)». A: (1979). *Qüestions valencianes*. València: Quiles, Artes Gráficas, p. 5-45.
- (1975). «Piratas y corsarios en la Valencia de principios del siglo xv (1400-1409)». *Cuadernos de Historia. Anexo de Hispania*, núm. 5, p. 93-116.
- HOUSSAYE MICHIEZI, Ingrid (2013). *Datini, Majorque et le Maghreb (14e-15e siècles)*. *Réseaux, espaces méditerranéens et stratégies marchandes*. Leiden-Boston: Brill.
- «“Que Dieu les engloutisse!” Les réactions des milieux marchands italiens face à la guerre de course et à la piraterie en Méditerranée (fin xive - début xve siècle)». A: BATTISTI, Michèle [ed.] (2014). *La piraterie au fil de l'histoire. Un défi pour l'État*. París: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, p. 299-311.
- IGUAL LUIS, David. «Movimento portuale, reti marittime e diversità dei mercanti a Valenza nel xv secolo». A: NIGRO, Giampiero (2019). *Reti marittime come fattori dell'integrazione europea. Atti delle «Settimane di Studi» e altri Convegni*. Florència: Firenze University Press, p. 71-87.
- «Ships in Medieval Valencia: Between Local Construction and the Acquisition of Foreign Resources». A: (2018). *XVIII World Economic History Conference: Waves of Globalization*. Boston: p. 1-14.

- «Las instituciones de la Corona de Aragón en la navegación mediterránea del siglo xv». A: GONZÁLEZ ARÉVALO, Raúl [ed.] (2016). *Navegación institucional y navegación privada*. Granada: Alhulia, p. 217-244.
- (2014). «“Non ha porto alcuno, ma sola spiaggia”». La actividad marítima valenciana en el siglo xv». *Aragón en la Edad Media*, núm. 25, p. 101-134.
- «Red portuaria y control marítimo en el reino de Valencia (siglos XIII-XV)». A: PICARD, Christophe; COULON, Damien [eds.] (2013). *Les territoires de la Méditerranée (XIe-XVIe siècle)*. Rennes-Cedex: Presses Universitaires de Rennes, p. 51-71.
- «Navegación y comercio entre Valencia y el norte de África durante el siglo xv». A: TRILLO SAN JOSÉ, Carmen [ed.] (2004). *Relaciones entre el Mediterráneo cristiano y el norte de África en época medieval y moderna*. Granada: La Nao, p. 227-286.
- JOVER-AVELLÀ, Gabriel; MAS-FORNERS, Antoni; SOTO-COMPANY, Ricard, i TELLO, Enric (2018). «Socioecological Transition in Land and Labour Exploitation in Mallorca: From Slavery to a Low-Wage Workforce, 1229–1576». *Sustainability*, núm. 11, p. 168.
- LÓPEZ NADAL, Gonçal [ed.] (1990). *El comerç alternatiu. Corsarisme i contraban. VIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Estudis Baleàrics, 1990.
- (1986). *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental, 1652-1698: un comerç forçat*. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, Direcció General de Cultura.
- LÓPEZ PÉREZ, María Dolores; ÁLVARO, Karen (2013). «Taxation and privateering in the medieval mediterranean: The conformation of privateering regulations and its application on the island of Mallorca». *Journal of Maritime Research* núm. 10/3, p. 13-21.
- LÓPEZ PÉREZ, María Dolores (1995). *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*. Barcelona: Milà y Fontanals. Anejos del Anuario de Estudios Medievales.
- «Piratería y corsarismo en el Mediterráneo occidental medieval; el control de las actividades corsarias en Mallorca a finales del siglo XIV y principios del XV». A: MOLL BLANES, Isabel [ed.] (1991). *La Mediterrània. Antropologia i història. VII Jornades d'Estudis Locals*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 173-203.
- «La financiación de las empresas corsarias catalano-aragonesas durante la baja edad media: los armamentos de naves mallorquines». A: LÓPEZ

- NADAL, Gonçal [ed.] (1990). *El comerç alternatiu. Corsarisme i contraban. VIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Estudis Baleàrics, p. 81-105.
- MACAIRE, Pierre (1986). *Majorque et le commerce international: (1400-1450 environ)*. Lilla: Université de Lille III.
- MACCIONI, Elena (2019). *Il Consolato del mare di Barcellona. Tribunale e corporazione di mercanti (1394-1462)*. Roma: Viella.
- MARZAL PALACIOS, Francisco Javier (2006). *La esclavitud en Valencia durante la Baja Edad Media (1375-1425)*. Tesi doctoral defensada a la Universitat de València.
- MAS I FORNERS, Antoni. «La incidencia del mercado de esclavos en la estructura productiva de Mallorca (aprox. 1300-1450)». A: GUILLÉN, Fabienne P.; TRABELSI, Salah [eds.] (2012). *Les esclavages en Méditerranée*. Madrid: Collection de la Casa de Velázquez, p. 77-100.
- MAS I FORNERS, Antoni; SOTO COMPANY, Ricard; JOVER AVELLÀ, Gabriel, i RODRÍGUEZ CARREÑO, Ángel M. «“Pagesos”, esclavos y jornaleros: las formas de trabajo rural en la Mallorca de los siglos XIII al XV». A: (2011). *XIII Congreso de Historia Agraria. Congreso Internacional de la SEHA*. Lleida: p. 3-24.
- MIRET I SANS, Joaquim (1925). «Les represàlies a Catalunya durant l'edat mitjana». *Separata de la Revista Jurídica de Catalunya*. Barcelona: Fills de D. Casanovas.
- MORRO VENY, Guillem (2009). *La marina medieval mallorquina (1250-1450)*. Palma: Documenta Balear.
- MUTGÉ I VIVES, Josefina (2008). «Alguns camins per a apaivagar els conflictes per incidents de pirateria en el Mediterrani occidental». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 38/2, p. 901-919.
- «La piratería entre la Corona de Aragón y los reinos de Castilla y Portugal en el siglo XIV. Contribución a su estudio». A: GONZÁLEZ JIMÉNEZ, Manuel; MONTES ROMERO-CAMACHO, Isabel [eds.] (2006). *La península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*. Cadis: Diputación de Cádiz, p. 387-394.
- «La inseguretats en el Mediterrani occidental. Acord entre el rei catalanoaragonès Pere el Cerimoniós i el francès Joan II de Valois per a la solució de les marques existents entre ambdós regnes (1351)». A: FERRER I MALLOL, Maria Teresa; MUTGÉ VIVES, Josefina, i SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel [eds.] (2005). *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la*

- baixa edat mitjana: actes del Seminari celebrat a Barcelona, els dies 27 i 28 de novembre de 2003*. Barcelona: CSIC, p. 185-202.
- (1996-1997). «Activitat piràtica entre catalanoaragonesos i castellans a la Mediterrània occidental durant el regnat de Jaume II». *Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 11, p. 445-456.
- ORLANDI, Angela (2008). *Mercaderies i diners: la correspondència datiniana entre València i Mallorca (1395-1398)*. València: Universitat de València.
- ORTEGA VILLOSLADA, Antonio (2008a). *El reino de Mallorca y el mundo atlántico (1230-1349)*. La Corunya: Netbiblo.
- (2008b). «Puertos y fondeadores de la bahía palmesana en la Edad Media». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 29, p. 177-203.
- «... Et secum deferant usque femoralia. Actitud de mercaderes y corsarios frente a la violencia». A: (2006) *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. València: Fundació Jaume II el Just, p. 1175-1190.
- PIÑA HOMS, Román (1985). *El Consolat de Mar. Mallorca 1326-1800*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antonio (2018). «La jurisdicción consular y el derecho marítimo y mercantil en el reino de Mallorca». *Legal History Review*, núm. 26, p. 1-44.
- RIERA MELIS, Antoni (1986). *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser [ed.] (2019). *Tripulacions i vaixells a la Mediterrània medieval. Fonts i perspectives comparades des de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- «¿Captores o mediadores? Dinámicas de aprovisionamiento y de introducción de los esclavos musulmanes en el Mediterráneo occidental bajomedieval». A: Pérez García, Rafael M. *et al.* [eds.] (2018). *Los negocios de la esclavitud. Tratantes y mercados de esclavos en el Atlántico Ibérico, siglos XV-XVIII*. Sevilla: Editorial Universidad de Sevilla, p. 49-69.
- «Luck and contingency? Piracy, Human Booty and Human Trafficking in the Late Medieval Western Mediterranean». A: JASPERT, Nikolas; KOLDITZ, Sebastian [eds.] (2013). *Seeraub im Mittelmeerraum: Piraterie, korsarentum und maritime gewalt von der antike bis zur neuzeit*. Paderborn: Fink; Schöningh, p. 349-362.
- «Contrastes ibéricos ante el comercio con el Islam. Imágenes del comercio con “tierra de moros” del reinado de Fernando de Antequera». A: GONZÁLEZ

- JIMÉNEZ, Manuel; MONTES ROMERO-CAMACHO, Isabel [eds.] (2006). *La península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*. Cadis: Diputación de Cádiz, p. 351-366.
- (2006). «L'esclau com a inversió? Aprofitament, assalariament i rendibilitat del treball esclau en l'entorn català tardomedieval». *Recerques: història, economia i cultura*, núm. 52-53, p. 49-85.
- «Entre cristiandad e islam en el Mediterráneo ibérico». A: (2001) *Itinerarios medievales e identidad hispánica. XXVII Semana de Estudios Medievales de Estella*. Estella: Gobierno de Navarra, Institución Príncipe de Viana, p. 83-112.
- (1994) «Cartes de captius cristians a les presons de Tunis del regnat de Ferran d'Antequera». *Miscel·lània de Textos Medievales*, núm. 7, p. 549-590.
- SALICRÚ, Roser; VELA, Carles (2017). «Necrològica. Maria Teresa Ferrer i Mallol (1940-2017)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 47, p. 361-395
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel. «En torno a la piratería nazarí entre 1330 y 1337». A: CABRERA MUÑOZ, Emilio [ed.] (1988). *Andalucía entre Oriente y Occidente (1236-1492): actas del V Coloquio Internacional de Historia Medieval de Andalucía*. Còrdova: Diputación de Còrdoba, p. 431-462.
- SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro (1990). *Ejecutoria del reino de Mallorca*. Palma: Ajuntament de Palma.
- (1966). *Aportación al estudio de la economía de Valencia*. València: Institución Alfonso el Magnánimo.
- (1955). «El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo xv». *Separata del IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Palma de Mallorca: Diputación provincial de Baleares.
- SASTRE MOLL, Jaume (1980). «Aportación mallorquina a la Armada Santa 1398-1399», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 37, p. 485-518.
- SEGUÍ BELTRÁN, Andreu (2018). «¿Unas islas asediadas? La defensa de las Baleares (1480-1620)». Tesi doctoral inèdita defensada a la Universitat Pompeu Fabra.
- SEVILLANO COLOM, Francisco; POU MUNTANER, Juan (1974). *Historia del Puerto de Palma de Mallorca*. Palma de Mallorca: Gráficas Miramar.
- SEVILLANO COLOM, Francisco. «Mercaderes y navegantes mallorquines (siglos XIII-XV)». A: MASCARÓ PASARIUS, J. [ed.] (1970) *Historia de Mallorca*. Palma de Mallorca: Esago, p. 431-520.
- SICKING, Louis; WIJFFELS, Alain [eds.] (2020). *Conflict Management in the Mediterranean and the Atlantic, 1000-1800*. Leiden: Brill.

- SICKING, Louis (2018). «The Pirate and the Admiral: Europeanisation and Globalisation of Maritime Conflict Management». *Journal of the History of International Law*, núm. 20, p. 429-470.
- (2017). «Introduction: Maritime Conflict Management, Diplomacy and International Law, 1100–1800». *Comparative Legal History* núm. 5-1, p. 1-14.
- SIMBULA, Pinuccia Franca (1993). *Corsari e pirati nei mari di Sardegna*. Càller: Istituto sui Rapporti Italo-Iberici.
- SOLER MILLA, J. Leonardo. «Villajoyosa y su integración al patrimonio regio en 1443: fisonomía político-económica de una villa marítima valenciana». A: (2010). *La Vila Joiosa. El centenario del título de ciudad. 1911-2011*. Villajoyosa: Ayuntamiento de Villajoyosa, p. 17-29.
- «Las costas alicantinas durante el reinado de Alfonso V». A: BARRIO BARRIO, Juan Antonio [ed.] (2008). *Alicante, un puerto para un rey: Alfonso el Magnánimo entre dos mares*. València: Generalitat Valenciana, Fundació Jaume II el Just, p. 83-95.
- TORRÓ, Josep. «'De bona guerra'. El ambiguo estatuto del cautivo musulmán en los países de la Corona de Aragón (siglos XII-XIII)». A: FIERRO, Maribel; GARCÍA FITZ, Francisco [eds.] (2008). *El cuerpo derrotado. Cómo trataban musulmanes y cristianos a los enemigos vencidos (península Ibérica, ss. VIII-XIII)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 435-484.
- UNALI, Anna (1986). *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval* [traducció de l'original italià *Marinai, pirati e corsari catalani nel basso medioevo* (1983), de Maria Antònia Oliver]. Barcelona: Edicions de la Magrana.
- VAQUER BENNÀSSAR, Onofre (2001). *El comerç marítim de Mallorca 1448-1531*. Palma: El Tall.